

BÁLINT TIBOR (1932)

Az első Forrás-nemzedék prózaírói közül először Bálint Tibor ért el igazi sikert. *Zokogó majom* (1969) című regényét Sütő András „napló-jegyzeteivel” együtt emlegeti a kritika. Bálint Tibor már a hatvanas évek elején megjelent novelláival különbözött az előtte járó prózaíró-nemzedéktől azzal is, hogy Móricz Zsigmond helyett Krúdyt, Gelléri Andor Endrét, Kosztolányit, Csehovot és Nagy Lajost emlegették ösztönzői között. Mély, Kolozsvár-széli lumpenproletár életanyagát Nagy Istvánéhoz szokták hasonlítani, s gorkiji mélységről beszél a méltató kritika vele kapcsolatban. Bálint Tibor ezt az életanyagot sajátos hangulatisággal, a lírai groteszk különleges színeivel emelte művészetté, novelláiban és regényeiben egyaránt.

Zokogó majom

A *Zokogó majom* (1969) furcsa, groteszk-komikus hangulatú előjátékkal indul: Mosonyi úr, a kövér vendéglős, részeg és zokog, fájdalomában az egész emberiség tragédiáját siratja, azokat, akiket „szálfákkal verdes a sors”, de elkeseredésének igazi oka mégis az, hogy konkurrensé, az Édes Lyuk című vendéglő a jó, csábító cégérével elszippantotta vendégeit. A szódásemler Mosonyi úrra vár, de Kis Hektor, a pincér azt mondja, „hiába ácsorog itt, tata. A göré kolerás... Bőg, akár egy zokogó majom...” Mosonyi megrója Hektort ezért a mondatért, de a *Zokogó majom* kifejezés megtetszik neki, ez lesz vendéglőjének a neve. Ez a vendéglő Bálint Tibor hőseinek találkozó helye és egy kicsit jelképe is. A *Zokogó majom* embergalériája többnyire lumpenelemekből, álmod és valóságot elegyítő félbűnözőkből áll. Vincze Kálmán újságíró felkeresi egy rendőr, aki közli vele, hogy

nagynénje, akit most temettek el, visszatérő bűnöző volt. Ez az elbeszélői indíték kényszeríti számvetésre Vincze Kálmánt. Felidézi, megjeleníti egész életüket, élményvilágukat lineárisan előrehaladó, a gyermekkortól a mostani időig vezető cselekményszövevényvel. Kálmán a szó szoros értelmében iszonyú körülmények között és iszonyú emberi közegben nevelkedik. Apja részeges, ha pedig józan, fantasztikus tálmányokon töri a fejét, terveinek alaptalanságát nem fogja föl, mindenért feleségét vádolja, börtönbe is kerül. A családot az édesanyja tartja össze, előbb a Sánta angyalok utcájában, majd a másik szegénynegyedben, Kövespadon próbál otthont teremteni, szeretetével megtartani a családot. A züllött és nyomorult lumpenproletár közegből sok-sok egyéni arc marad emlékezetes, közülük is kiemelkedik Böske és Hektor. Böskét a gyermek Kálmán csodálatos tüneménynek nézi, nem tudta még akkor, hogy nagynénje nyomorult utcalány, aki válogatott hazugságokkal leplezi helyzetét, s akinek a személyiségében abszolút módon ütköznek a vágyak és a lehetőségek: fiákeren megy a fürdőbe, karján pincsi kutyával, hogy úrinőnek lássák, közben ennie sincs mit. Állandóan veszekedéseket szít, bátyját, Kálmán édesapját mindig a felesége ellen lázítja, mások becsapása az egyetlen öröme, torz gesztusokban nyilvánul meg egyénisége. Kis Hektorral megmetszakadó vadházasságban él. Kis Hektor is torz lélek, kisebbségi érzését pénzszerzéssel és gyűlölködéssel próbálja ellensúlyozni. Böskét is változatos módszerekkel gyötri, még a haldokló Böske mellett is azon töri a fejét, hogy egyik ügyfelén poloskák segítségével áll bosszút.

Ebből a mélyvilágból egyedül Kálmánnak sikerül kiemelkednie, 1940 őszén kerül be a református kollégiumba ingyenes diáknak, magyartanára felfedezi tehetségét az édesanyjáról írott jellemzése alapján. Ezután már úgy figyeli a körülötte lévő világot, hogy tudatosan készül írói pályájára. Áldozatot vállal, otthagyja a gimnáziumot, hogy anyagilag segíthesse családját. Kétévi életpróba után tér vissza az iskolába. Az ötvenes évek elején újságíró lesz. Az újságnál csupa lelkiismeretlen, ellenséges és tehetségtelen karrierista veszi körül. Kálmán köztük „lumpentudatúnak” számít, mert csak a panaszok érdeklik, csak a tényekkel dolgozik. Riportja hiába alapszik tényeken, sokak véleményén, elbocsátják miatta. Kálmán az utolsó szó jogán még fel-

szólal. Öntudatosan magyarázza el, hogy ő sohasem akart hős lenni, mindig a valóság érdekelte, túl sok mostanában a hős. Kálmán pályá-íve egyre emelkedik: a lumpenproletár gyerekből az öntudatosodás, az emberségre és értelmes cselekvésre alkalmassá küzdés jellemzi útját. Ő viszi tovább és teljesíti ki az édesanyjában felfedezett emberi értékeket, a jóságot és szeretetet. A *Késői epilógus*ban az édesanyát és Kálmánt igazolja Bálint Tibor líraian szép vonásokkal. A regény mélyvilága, lumpenéletanyaga éppen az ő révükön kap távlatot. Az, hogy a számtalan kilátástalan sors közül csak Kálmánnak sikerült kiemelkednie, azt is jelenti, hogy ebből a mélyvilágból csak véletlenszerűen, kivételes esetekben tudnak kijutni az emberek. Pedig a jobb emberi értékek lehetősége valamennyiükben benne volt, csak éppen a körülmények és a környezet idő előtt megfojtotta azokat.

A *Zokogó majom* Bálint Tibor kitűnő alakteremtő képességét is mutatja. Nemcsak a kiemelt szereplők, hanem azok is emlékezetesek, akik csak egy-két vonással jelennek meg a regényben. Szerkezetileg is a fő eszméhez igazodik a regény felépítése: ez a lumpenvilág nem tudott részt venni a történelemben, csak elszenvedte ennek változásait. Igazában a tudatáig nem jutott el az események értelme, ezért mondanak csak szembetűnő frázisokat a szereplők a politikáról. Másrészt a családtörténetet kísérő történelmi időt ezért jeleníti meg Bálint Tibor a családtörténet egyes fejezeteit lezáró történelmi montázsokkal. Ezek a korhangulatot is jelölő montázsok rögzítik a főcselekményt az 1936-tól a Sztálin haláláig, 1953-ig terjedő évekre. Így a hagyományos, cselekményes epikát időről időre a modern montázstechnika elemei szakítják meg. Bálint Tibor vonzódik a tények pontosságához, aprólékos bemutatásukat azonban hangulattal telíti, sokrétűvé emeli.

Zarándoklás a panaszfalhoz

Bálint Tibor másik legismertebb regénye a *Zarándoklás a panaszfalhoz* (1978) párhuzamos életsorsok bemutatásával világítja meg az ötvenes évek elejének embertelenségeit. Bálint Tibort „úgy tartottuk számon, mint a háború előtti emberi elesettség, a peremvidéki lumpenvilág gorkiji erejű ábrázolóját, hogy mostan, új regényének

olvastán, nyomába szegődvén a zarándoklásban, a legvéresebb történelmi-politikai aktualitások panaszfalaihoz érkezzünk el... rendkívüli erővel és bátorsággal tárta föl közelmúltunk nagy emberi és — tegyem hozzá — nemzetiségi tragédiáit” — írta róla Sütő András. A *Zarándoklás a panaszfalhoz* a személyi kultusz időszakának abszurditásait a személyiségek elszabadult mélyvilága felől közelíti meg. Pontosan jellemzi ezt a módszert Bálint Tibor monográfiája, Bertha Zoltán: „Bálint Tibor regénye tehát feltárja az ösztön mélyrétegeit, s ezekből eredezteti a külső valóság jelenségeit. A torz, beteg ösztön torz valóságviszonyokat, társadalmi berendezkedéseket szül. A gyilkos, elvakult, szadisztikus hajlamok, a mámoros uralkodási vágyak és szenvedélyek kegyetlen hatalmi struktúrákat képeznek.” A természeti és társadalmi szféra mélyvilága egymást erősíti a regényben: az ösztönök elszabadulásának természetszerűleg a társadalmi struktúra torzulása ad bő teret, s ugyanez okozza azt, hogy a regényben a torz figurákkal szembeszegülő személyiségek sorsa sorra megpecsételődik. A társadalmi lét ötvenes évek eleji állapotának minősítése Bálint Tibor személyiségábrázolásának különlegességében is megnyilatkozik: negatív figuráit szinte diabolikusan elrajzolja, szélsőségesen naturalista, ösztönirányítású cselekedeteik sorában jeleníti meg, ily módon a negatívumok túlzott mértéke az ábrázolást szinte jelképes értelművé emeli. Ezt a jelképséget gátolja a naturalisztikus jelleg, viszont erősíti az alakrajzok vázlatossága. A regény egészéből, a párhuzamos életsorsok tömbjeiből az az eszme bontakozik ki, hogy az ötvenes évek eleje a téboly tobzódásának a korszaka. Ennek a regényvilág negatív stilizációja ad nyomatékot, a torz túlhajtottság korjellemzés is. Ráadásul a regény kiemelt négy párhuzamos életsorsot, négy főszereplője nincs egymásba szöve, hanem szinte teljesen függetlenek egymástól, így a négy külön történet, melyet az elbeszélő személy fog mégis egységbe, az általánosság érvényére emeli a tébolyt, romlottságot, szexuális és hatalmi örületet, önnön végleteibe átcsapó megszállottságot. A párhuzamos életutak „sorsközössége” így tágabb érvényű: a kor által determinált vagy legalábbis ösztönzött, felszabadított. Még akkor is így van ez, ha sokszor úgy érezzük, hogy az író a személyiségek ösztönmélyi torzulásaira figyel jobban, a társadalom képét az egyének bűneiből állítja össze. Normális társadalom ugyanis

nem engedné kifejlődni, kibontakozni ezeket a torz ösztönöket. Az ötvenes évek társadalmi struktúrája viszont éppen ezekre épül.

Bárány Lajos hívőből aposztatává válva nem kisebb negatív ambícióval rendelkezik, minthogy ő maga legyen a Sátán. Ez a torz megszállottság minden örületre képessé teszi, testi fogyatéksága vad perverzítással társul, végül elmeegógyintézetben köt ki. Hite azt kívánta korábban tőle, hogy a test örömeit a teljes magányra cserélje, visszatérve a városba pótolni akarta remete időszakának elmulasztott örömeit, s Antikrisztusként Antimáriamagdolnánál keresett méltó kielégülést. Egész világát biblikus allúziókkal, parafrázisokkal, groteszk ellentétezéssel mutatja be Bálint Tibor, így megőrülése is biblikus párhuzammal jelenik meg. Miután egyik fiát „feláldozta”, másikat bevezeti az alvilági életbe, az Antikrisztus apródjává teszi, hogy vele együtt „csak az örömöknek és a förtelmes gyönyöröknek éljen!” Bárány végül örülten legeli a füvet az elmeegógyintézet udvarán, miként a bibliabeli Nabukodonozor, Babilon királya, akit bűnei miatt az Isten állati sorsra juttatott. Történetének ebben a záróképében teljesedik ki az írói ítélet is.

Zsákos János néptanácsi titkár személyében sokkal közvetlenebbül kap szerepet a kor: „Zsákos mélyről jött, a legmélyebbről. Heten voltak testvérek, és az építővállalattól emelték ki, ahol KISZ-titkárnak választották meg kevésbé azelőtt.” Remetelak néptanácsi titkára azonban hatalmi örületbe esik, visszaél pozíciójával társadalmi és magánéleti vonatkozásban egyaránt. Dísztemetést akar rendezni rég elhunyt apjának, akit annak idején az állam hantoltatott el, mert a család kétszer is felvette ugyan a temetési költséget az államtól, de annak „a fenekére ütöttek”, még össze is veszték rajta. Most a hatalmi téboly és a szexuális vágy egyszerre tobzódhat, hiszen a „mélyről jött” tanácsitkáré a világ. Féktelenségének az ácsmester szerelmi bosszúja vet véget: borotvával alaposan összevagdolja Zsákos. Retteg Halmi doktortól is, akinek most a kórházban a kezébe került, s aki bosszút állhatna most rajta a sok zaklatásért, feljelentésért, alaptalan rágalmozásért, üldözésért, de az orvos hivatása magaslatán áll: „Ne mozogjon és ne beszéljen, kérem!... Aki ide kerül, az nekem mind egyforma betegem...” Halmi doktor anakronisztikus figura ebben a társadalomban, mert becsületes. Ezért üldözik el a faluból, ezért tart-

ják megfigyelés alatt, szinte rákényszerítik arra, hogy feszültségét alkohollal oldja.

Kenyér Pál iskolaigazgató is az ötvenes évek mélyvilágának jellegzetes figurája: előbb lelkésznek készült, de hitet cserélt, s miként *Bertha Zoltán* írta róla: „Dogmatikus, elvakult, akár Krisztusért, akár a marxizmusért rajong és hadakozik.” Hatalmi megszállottságát mindenáron kiéli, embertelen rendet, hamis alvilágot teremt, s lényegében megöli egykori ellene szegülő teológustársát, *Pénzes Lászlót*, akit idegi felörlődése után szívroham visz el. Kettőjük küzdelmében a rossz és a jó, a barbárság és a lelki érzékenység, a hatalom és a szellem tragikus ütközését látjuk egy olyan korban, amelyik minden eszközzel — besúgórendszerrel is — az előbbit támogatja, s az utóbbit eltiporja. *Bárány Lajos*, *Zsákos János* és *Kenyér Pál* iszonyatos korjellemző figurák. Velük szemben a változatos sorrendben egymásba épülő tömbökből álló regény negyedik életrajza, a *Vecserda Terézé* ellenpéldának is felfogható. Ő áldozata annak a torz és tébolyult világnak, amelyet a többiek — másokkal együtt — alkotnak. A regény róla szóló öt fejezete — *Teréz* könyve I—V. — alcímekkel is kiemelten különül el a többitől. *Vecserda Teréz* tiszta szándékú élete csupa szenvedés: amikor nagy sokára férjhez megy, kiderül, hogy férje torz és beteg személyiség, majd férjének disszidálása után gyermekét is el kell vetetnie, mert bizonyos, hogy a betegség átöröklődéseként torzszülöttet hozna a világra. A sors sokféle csapása között, a munkahelyi dogmatizmusnak is kiszolgáltatva, bátyja ügyvédi boldogulása lehetne egyedüli vigasza. De éppen a műtét utáni lábadozása idején tartóztatják le *Vecserda Józsefet*, s koholt vádak alapján gyorsított eljárással nyolcévi börtönbüntetésre ítélik. Mindez az 1956-os magyar forradalom idején történik. *Vecserda József* egyike azoknak az áldozatoknak, akiket akkor Romániában koncepciós perben elítéltek, hogy elrettentő példát állítsanak. *Teréz* bátyja kiszabadult rabtársától, az idős költőtől megtudja, hogy *Vecserda József* meghalt a börtönben. *Teréz* öngyilkosságra készül összeomlásában, de az utolsó pillanatban új küldetést talál: újra szembeszegül a barbársággal és a sorssal, kötelességének érzi, hogy összegyűjtse a családot egy helyre. Kinyomozza, éjszaka kiásatja a börtön mögötti jeltelen sírt, hazaviszi bátyja csontjait. „Kész, bevégeztetett, levettem a keresztről! —

gondolta. Elloptam őt a sziklasírból, hogy legendává tegyem, ha már valóságos életében nem tudott kiteljesedni...” Vecserda Teréznek ez a „magasztos cselekedete” az élet értelmét jelenti. Bálint Tibor regénye így nyúlik át a hatvanas évek elejére: poétikusan megemelkedik ez a cselekedet, hiszen a félelem légkörében választja a tiltakozó cselekvést egy gyöngé, tönkretett asszony, s ez a cselekvés megnyugtatta őt, mert az előítéletek, igazságtalanságok, törvénytelenségek elleni tett értelmet ad még a szenvedésnek is, hiszen az ember megváltásáért való cselekedet ez. A tisztaság igénye egy sokszorosán torzult világban. A regény biblikus allúziói az embertelenségek örök ismétlődését is jelzik, de nem fedik el a regény erős történeti atmoszféráját, korjellemező erejét, hanem éppen arra világítanak rá a zárórészben, hogy a törvénytelenségekkel szemben az áldozatok megmutatása, emléküik ápolása, „legendává” emelése a kötelesség, ily módon lehet megőrizni azt a tisztaságot, emberséget, amelyik egy besúgókkal, hatalmi tébollyal telt világban nem tudott érvényre jutni.

Dühöngő Messiás

Bálint Tibor novellistaként kezdte írói pályáját, 1963-ban megjelent Forrás-kötetét (*Csendes utca*) tucatnyi novelláskötet követi. Ezekben sokféle novellatípust — a tudományos-fantasztikustól a mesei típusú elbeszélésekig, az erős gondolati telítettségű parafrázis-novelláktól és példázatoktól a naturalisztikus és líraian anekdotikus változatokig — értelt sajátosan egyénivé. A *Dühöngő Messiás* az 1971-es *Császár és kalaposinas* című kötetének apokrif történetei közül való. Az „apokrif” nem kanonizált szent könyvet jelent, olyan biblikusan mély értelmű írást, amelyik lehetne bibliai könyv is. A világirodalom jelentős hányada biblia-parafrázisokból, biblia-értelmezésekből áll. A Bibliától való eltérés az író egyéni látásmódjának, gondolkodásmódjának a tükre, a különbözősben jelenik meg az aktuális üzenet. Bálint Tibor novellájában az idős, immár „kétszer harminckét éves” Krisztus beszélget az egykori jobb és bal latorral, s most már egészen másként ítéli meg a világot, hamisnak minősíti a körülötte kialakult legendát. Elmondja, hogy ő iszonyúan félt a küldetésétől, nem az ördög kísértette meg,

hanem saját félelme elől menekült a pusztába. Képtelenségnek minősíti a bibliai szenvedéstörténet értelmét: „Mert ha Isten nem engedte meg Izsák förládozását, megengedheti-e fia megöletését anélkül, hogy le ne rontaná az egész világot, és káoszba ne borítaná? Épp a Mindenható ne tudta volna úgy megteremteni a világot, hogy a jóságot ne kelljen förládoznia érte?...” Bálint Tibor biblia-átértelmezése egyfelől leleplezi az emberi esendőséget, a sokaság hűtlenségét, könyörtelenségét, bohóckodás iránti vonzalmát, másrészt a részvét, szellemilelki érzékenység életjobbító erejét mutatja meg, a csodáknál nagyobb hatású a közösen vállalt szenvedés, s emberibb tett Pilátus részvéte, aki elzavartatta a csúfolódókat, s elrejtette, ápoltatta a szenvedő Jézust és a két másik keresztre feszített embert. Ebben a lírizált-intellektuális biblia-parafrázisban nem a túlvilági boldogság, nem a mennyek országának a meglátása Krisztus küldetésének a célja, hanem az, hogy „enyhítsük a földi kínt”. Krisztus egyként dühöng itt az őt keresztre feszítő tömeg, s az ezt eltűrő Isten ellen. Az aprólékosan realista rajz, s a bizarr ötletek, nagy ívű átalakítások különleges, intellektuális feszültséget adnak a novellának. A zárórészben a saját verseit felolvasó Krisztus őszintesége, kivallott kételye, és szenvedésből fakadó meghasonlottsága „izgató dekadens érzés”-nek minősül, ő pedig mintha a megjövendölt Antikrisztushoz válna hasonlóvá. Azaz: a kanonizált történettől eltérő értelmezés — legyen az bármennyire racionális és emberien érzékeny — a dogmatikus nézőszögből romboló, ellenséges, antikrisztusi cselekedetnek minősül, jöllehet sokkal emberibb, mint a kanonizált alapelv.

Égi és földi kovártély

Bálint Tibor novelláiban a szinte tapintható érzékletesség, a sodróan eleven szemléletesség a hétköznapi világát naturalisztikus képekben jeleníti meg, de az emberi esendőségnek, s az emberi környezetnek a szennyéből — többnyire drámaian groteszk képsorokkal — mindig valami megfoghatatlan harmónia-igény, szépségvágy, jószágkivánság bontakozik ki. Egyszerű történeteit az önzésnek, gonzságnak a tobzódása, s az ezzel szembesülő humánus-igény emeli

létértelmező dimenziókba. Groteszk képei is megőrzik szemléletes hitelüket, stilizáltan túlzó elrajzolásai is elevenen hordozzák a valóság karakterét. 1989-ben megjelent kötetének címadó novellájában, az *Égi és földi kovártélyban* az új házgondnok időről időre ellopja és megfőzi a galambfiókákat, majd amikor mohó falánksága miatt sárgaságot kap, s megundorodik a galamboktól, barbár módszerrel ki akarja irtani azokat. A novellában a galambok az élet szépségének, gyönyörűségének is a jelképei, tarkaságuk, turbékolásuk, röpködésük jelenti „a ház csöndes lírá”-ját a vidékről városba szorult lakóknak. Ezért olyanok a földön is a lakók szemében, mintha „eleven szőnyeg”-et alkotnának. Velük szemben a gondnokot animizáló, állati jellegűvé minősítő képpel jeleníti meg Bálint Tibor: „miután bevacsorázott, nyelvével kétfelé fésülte a bajuszát, mint a kandúr, ha verebet evett”. A novellában tehát a szépség és az állati célratörés ellentéte jelenik meg. Finom, hálózatszerű motívumrendszer viszi végig ezt az ellentétet, ismétlődő motívumok és képek nyomatékositják a pusztítást. A nyugalmas szépség helyét előbb a hiány (az anya hiába viszi ki gyermekét a galambokat etetni, Vén Emil is hiába akarja idegeit a galambok látványával nyugtatni), a zavart dinamizmus (a galambok nyugtalan röpködése, károkat is okozó vergődése és önsebzése) váltotta fel, majd baljós csend következett. Az elpusztított állatok bűze kíséri és minősíti a gondnok művét. Ez a folyamat egyben előkészíti és kiváltja a lakók lázadását a gondnok ellen — jellegzetes Bálint Tibor-i groteszk-lírai realizmusú a zárókép: Vén Emil „gyors cselekvés”-sel riasztja a tűzoltókat. A „jajgatva és vészesen csengetve” száguldó tűzoltókocsik érkezését ambivalens módon kommentálja az író — a rácsot szedik le vagy a lakók dühét csillapítják le —, de ez az ambivalencia csak látszólagos, hiszen a novella mélyen lírai üzenete az, hogy az embertelen figurák ténykedését tűzoltó gyorsasággal kell az emberiségnek megakadályoznia. Egy apró, jelentéktelen történetet így mélyít el Bálint Tibor eleven mesélőkészsége, groteszket és líraiságot elegyítő módszere, szemlélete.